

BARISKA ISTVÁN

KÖSZEG FELEKEZETI VÁLSÁGA, 1627–1635

ABLAK NYÍLT A VILÁGRA

Mikor több mint harminc évvel ezelőtt a kőszegi forrásokból felsejlett előttem a protestáns város első lelkiismereti válsága, meg kellett dörzsölni a szemeimet. Jól látom, amit látok, értem-e, amit olvasok? Ilyent és hasonlókat fontolgattam magamban, annyira megdöbbenett és sokkolt, ami feltárult előttem. Az 1620–1630-as évek fordulóján Kőszegen mindenki megperzselte magát. Így vagy úgy, de mély sebeket szereztek. Lelkükben is, olykor fizikailag is. Annyira, hogy ebből a helyi közösség már igazán soha nem tudott felállni.

A helyzet drámai lett, elkezdtem utánajárni, hogy mi történt. A korai újfelnémet szövegeket olvasni és érteni akkor már elég bravúrosan tudtam. Emiatt tehát nem idegeskedtem. Nem ez égette a kezemet. 1982-ben a téma, hogy úgy mondjam, a kor ízlése szerint nem is volt forró. Azok az idők fittyet hánytak arra, hogy valaki a reformációval foglalkozik-e vagy sem. Gondjaimra másutt kellett keresni a gyógyírt. Konzultálni kellett volna az osztrák kollégákkal. De se útlevel a kezemben, se négykerék alattam. Esély sem nyílt arra, hogy kiugorjak Kismartonba, Grazba vagy Bécsbe, mint ahogy azt évekkel később megtettem. Lehangelődtem, mint egy sarokba tolt zongora. Kutatói árvaságomat tehát az az ostoba helyzet okozta, amely az 1980-as évek elején még fogva tartotta az embereket. Szellemi jobbagsors, a költözködési jog megvonása jutott osztályrészül. Rálátásom beszűkült vagy eleve korlátozott volt, mert nem jutottam hozzá a nemzetközi kapcsolatokhoz. Könyvtárhoz és forrásokhoz éppúgy nem, mint a hasonló témákon dolgozó kollégákhoz.

Nem volt mit tenni, megírtam a történetet, a helyi közösség addigi legnagyobb krízisének históriáját úgy, hogy naponta éreztem, árnyékban vagyok. Akkoriban kezdtem szárnnyakat növesztetni. Elhittem naivan, hogy célba érek vele. A történész szakma mindenkire rápirított, aki nem használta az értekezés nyelvét. Én irtóztam tőle. Hogy ezt ellensúlyozzam valahogy, kitaláltam, hogy nem használok jegyzeteket. Nem tűzdelem tele az egyébként is összetett és súlyos mondanivalót számokkal, hogy azokkal hitelesítsem magam. Pontosabban, hogy ennek kedvéért széttördeljem a szöveget. Inkább úgy tettem, ahogy azt Szekfű Gyulánál olvastam a *Magyar történet*ben. A dolgozat végén ráutaló módon, szigorú kronológiai sorrendben teremtettem kapcsolatot a leírtak, a források és a történelmi irodalom kö-

zött. Szekfű, a számomra elérhetetlen ábrázoló erejű, nagy magyar történész egyébként is óriási hatást gyakorolt reám. Az egyik kollégám később felhívott. Azzal, hogy olvasta művemet, s alig tudta letenni. Éreztem, hogy nem hízelegni akart. Tudtam azonban, hogy ezt annak köszönhettem, hogy egyszerűen lemásoltam a nagy példakép módszerét.

1982-re visszagondolva bárki azt gondolhatja, hogy eltúlzom az akkori szabadsághiány nagyságát. Gondolni éppen gondolhatja, de az új generációknak ezzel már nem kellett megküzdeni. Hogy most újra kell fogalmazni az egészet, az ebből a távolságból már érthető. Nincs már kutatói elszigeteltség, oda és akkor mehet az ember, ahova és amikor kedve tartja. Azokkal beszél meg a problémáit, akit arra illetékesnek vél. Olyan könyvekhez, konferenciákhoz jut hozzá, amiről azelőtt álmodni sem mert. Megszületett az internet, kinyílt a világ. Nincs semmi és senki sem, ami és aki a szárnyakat levagdossná, vagy öncenzúrára kényszerítené. Ablak nyílt a világra, s hirtelen fény esett a forrásokra is. Ez a tanulmány a *Történetek könyve* – *Kőszeg* című könyv egy fejezetének rövidített változata, amelyben műfaji okok miatt éppúgy nem használlok forráshivatozásokat, mint a könyvben sem.

PRÁGA IS „MEGÉR EGY MISÉT?”

„*Párizs megér egy misét!*” („*Paris vaut bien une messe*”) – mondta a protestáns IV. Navarrai Henrik 1593-ban, és hogy megtartsa a francia trónt, áttért a katolikus hitre. A magyar történelemben II. Ferdinánd királyként bevonuló uralkodónak Prága ennyit nem ért. 1617-ben felvette a cseh királyi palástot, de a rendek kedvéért protestánsra ki nem fordította volna. A Habsburgok spanyol és osztrák ágának szigorú, bigott katolicizmusa az ő személyében egyesült. Az eretnek, független önképet építő Prága fellázadt, és önálló cseh–morva királyságot vizionált. II. Ferdinánd, akit 1619-ben a birodalmi rendek III. Ferdinándként császárrá koronáztak, erre iszonyú bosszút állt: „*Lelkiismeretemmel nem fér össze, hogy birodalmamban akár egyetlen eretnek is éljen*” – válaszolta V. Pál pápa nunciusának, amikor a Szentatya is megsokallta a vérengzéseket. Nem törődött azzal, hogy akár egész Európa lángba borul. Nem számolt azzal, hogy a hatalmi-felekezeti összecsapások átlépnek Németföldre is.

Ennek a szele érte el a protestáns Kőszeget is 1627-ben, amikor Bécsből császári pátenst hozott a városba. Azzal a paranccsal, hogy a „*nemkatolikus és eretnek prédikátorokat, valamint tanítókat utasítsák és üzzék ki*” innen. A katolikus udvar úgy fogta fel, hogy ehhez jussa van, hiszen Kőszeg már századok óta Habsburg-zálogon élt. Évekre szóló tusakodás vette kezdetét. 1631. május 1-én megszólalt egy addig szokatlan hang a Kőszegen élő katolikus kisebbség nevében. Gazdag Györgyről, a helyi, nemesi státuszú vaskereskedőről van szó, aki így oktatta ki a városbíró: „*Avagy nem hallottátok-e kegyelmetek a prágai toronyra felfüggesztett nagy, hatalmas uraknak fejekét, mert engedetlenek voltak?*” Dehogy nem tudták, dehogy nem hallották. Foggal-körömmel védték mégis „*a testi és lelki szabadságukat*”, mondván, az elzárlogosított Kőszeg a Magyar Szent Korona része, tehát a magyar rendi szabadságokat is élvezi. A német-római császárnak, a Habsburg örökös tartományok fejedelmének így nem örök tulajdona. A megalázott Prága Kőszegnek nem ért meg egy misét.

A TÖRVÉNYEK IS ELHALLGATTAK

„A törvény a város lelke, s miként a test elporlad, ha a lélek elhagyja, akként pusztul a város is, ha törvénye nincs, vagy elveszti azt.” Ilyen gondolatokat a görög Platónnál lehet olvasni. A községi protestáns parókia 1614. évi könyvei között azonban Platón egyetlen művét sem találni. Platónról nem, de az őt nagyra tartó Rotterdami Erasmustól annál többet. Köztük a rendkívül népszerű *Adagiorum collectanae*-t (*Közmondások gyűjteményét*), röviden *Adagia*-t. Erről Martin Rhein, Köszeg itáliai és európai műveltségű jegyzője is tudott. Nos, 1633-ban rögtön fel is jegyezte az olvasottakat a jegyzőkönyv pergamen borítójára. Korai újfelnémet nyelven ugyan, de tudta, miért. Nagyon is tisztában volt azzal, hogy a város törvény nélkül, irányíthatatlanul elpusztul. A város legképzettebb egyéniségének igazságát elismerték. Pedig vezéregyéniségre várt. Olyanra, aki képes helyreállítani a felzaklatott város első egyensúlyát.

A pápista Gazdag György Habsburg-lojalitásában nem kételkedett senki a városban. Esterházy Miklós nádor azonban féltette őt. Attól tartott, hogy a protestáns biblia szavú községiek éppen a helyi törvény hatályát olvassák Gazdag fejére. Felmerült még annak az esélye is, hogy Gazdagot 1631-ben a város törvényszéke elé citálják. Az 1615-ben konvertált Esterházy olvasott ember hírében állt. A humanista főúr, Illésházy István környezetében csi-szolt elméjével, országbírói praxisával hasonlóképpen ókori szerzőhöz nyúlt, amikor Cicerót idézve azt írta Köszegnek: „*Summum ius, summa iniuria*” (*A legfőbb törvény a legnagyobb igazságtalanság*). Azaz a jog maga arra is alkalmas, hogy gazemberségeket kövessenek el a nevében. Ha valakinek áthallása támadna a példa nyomán, az nem a véletlen műve. A jog uralma ugyanis valóban a joggal való visszaélés. A római drámaíró, Terentius ezt korábban még érzékletesebben így tömörítette a görögnyelvű *Heautontimorumenos* (*Az önkínzó*) címet viselő művében: „*Dicunt: ius summum saepe summa est malitia*” („*Mondják, hogy a legfőbb törvény a legnagyobb gonoszság*”). Elfogadom: ebben a formában még élesebb, mint a megfent kés.

A város – a maga területén állam volt az államban – könnyen beleeshetett ebbe a hibába. A községi katolikusok legokosabbját rémisztgették a helyi törvénnyel, mert úgymond, a szenátus háta mögött két levelet is váltott a Bécsben fogva tartott protestáns városbíróval. Magyarul: a protestáns tanácsnokok egyike a katolikus Gazdagot árulással vádolta, és – mai kifejezéssel élve – *Justizmorddal* akarta semlegesíteni. Martin Rhein jegyző, de Esterházy nádor is igazat beszélt; amit mondtak, egymással szöges ellentétben álltak ugyan, de attól még külön-külön érvényesek maradtak. Az egyik a törvényben bízott, a másik attól félt, hogy visszaélnek vele. Görög vagy latin szerzők ide, bölcsességek oda, *fegyverek között* nem csak a *múzsák*, hanem a *törvények* is hallgatnak. Márpedig a hadak útján évek óta újra nagy lett a forgalom, a hazai és az európai utakon és a lokális kereszteződésekben egyaránt.

A VÁROS KÜLÖNÖS ÖNKÉPE

Az olyan jól képzett jegyző, mint Martin Rhein, aranyat ért. Paul Dauchner, Rhein jegyző XVI. századi elődje a kánon és a római jog tudora, azaz *utriusque doktor* (mindkét jogágban képzett), a város védelmében minden hatósággal perbe szállt. Földesúrral éppúgy, mint a bécsi, közbülső (tartományi) kormánysszervekkel. Az utóbbiak irányították a zálogbirtokokat.

E munka korábbi fejezeteiben külön adóztam annak, hogy rámutassak a bravúros teljesítményére. Arra, amivel kiverekedte a város legfőbb bírói státuszát, a pallosjogot. Az alsó-ausztriai Kormánysház ezt a vértörvényszéket (*Blutsgericht iurisdictio maior*) a városhoz telepítette, így elvette az uradalom úriszéke szabad báróságának (*Landgericht*) kiváltságát is. Két feltétellel. A városbíró egyfelől ezt csak a Habsburgok felhatalmazó oklevelével, ún. konfirmációs levéllel (*Bann- und Achtbrief*-fel) gyakorolhatta. A helyi választás önmagában még nem hatalmazta fel a városbírókat a vérbírásra. Másfelől az udvar ragaszkodott Kőszegen is a német-római perjogi kritériumhoz, az V. Károly-féle büntetőjogi kódexhez. A törvénykönyvet röviden Carolina néven emlegették, amelyben hivatalból (*ex officio*) tették a hatóságok köteleességévé a nyomozást. A kor legmodernebb büntetőjoga másik nagy erénye – szemben a Werbőczy-féle Hármaskönyvvel –, hogy megengedte például, hogy büntetőperben is lehessen fellebbezni. Ma ez már felfoghatatlan, hiszen a többszintű jogorvoslat magától értetődik.

Folytatom. Szívósan vizsgálódní kezdtem. Kiderült, hogy a XVI–XVII. században négy magyar nyugat-magyarországi város: Csepreg, Kőszeg, Rohonc és Szombathely bírái összefogtak. Ennek során született meg a *pártatlan bíróság*, amely ugyan csak ítélkezett, a végrehajtás jogát viszont a fent említett települések közül arra bízta, amely a delegált bíróságot összehívatta. A bírótársak meg hol ide, hol oda szekereztek. Aztán megdöbbsentem, hiszen ezt az egész gyakorlatot az ugyancsak Habsburg-zálogon lévő Borostyánkő és Kabold uradalma, sőt sok stájer és alsó-ausztriai település is átvette. Hol a Carolina, hol pedig a helyi jogszokások vagy országos szokásjog (Werbőczy) alapján ítélkeztek. Így aztán anyagi és eljárásjogi stájer–osztrák–magyar párhuzamok jöttek létre. A büntetőjogban pedig – csúnya, szakmai kifejezéssel – korai jogegység. Szigetszerűen, de működött a rendszer. Büszke voltam a jogtudó kőszegi jegyzőkre, mert kivételes tájékozottsággal rendelkeztek az egyházjogban, a római jogban, sőt a magyar országos szokásjogban és a birodalmi büntetőjogban, de az idegen, helyi jogszokásokban is. A protestáns Kőszeg tehát a különösen sokféle jogi praxisnak lett a központja.

Nem csoda, hogy a város különös, sőt túlértékelt önképet alakított ki magáról a régióban. Olyat, amivel később önmagát is megtévesztette, hiszen büszkén terjesztette, hogy a Szent Koronáért cserében került a Habsburgok magánzálogába. 1533–1648 között hol *császári-királyi felségvárosnak*, hol meg *császári szabad városnak* nevezte magát. Jogszerűtlenül persze, hiszen nem hívták meg a tartományi ülésekre, az alsó-ausztriai tartomány rendi gyűlésére. Inkább az *alsó-ausztriai kamarai város* címhez állt a legközelebb, kifejezve, hogy csak a mindenkor uralkodó főherceg a földesura. Kihúzta magát, hogy 1582-ben protestáns városként nyomban elfogadta XIII. Gergely pápa naptárreformját, miközben Draskovich IV. György győri püspököt „*aranyruddal puhították meg*” („*mit der Goldstangen ziemlich geschlagen*”). A naptárban akkor már 10 napos késés állt be. Ahol ebben nem változtak, így dátumoztak: 1590. október 1/10. Miként a pravoszlávok, de azok csak október 1-et írtak tovább is. Sopron ezt nem lépte meg; meg is bánta később. A lényeg azonban, hogy Kőszeg 1572-ben megszabadult az uradalom gyámkodásától. A kamarai város önállóan választhatta lelkészeit és tanítóit is.

Akárhogyan is csűrjük-csavarjuk persze, a várost osztrák mintára szabták át. Rögtön hozzáteszem, hogy a magyarországi viszonyokhoz képest sok, korszerűbb magánjogi elemmel. Amikor 1618-ra felépült a protestáns Magyar-templom (a mai Szent Imre-templom),

egyensúly állt be az etnikai megosztottság intézményeiben (Magyar- és Németváros, Magyar- és Német-templom, Magyar- és Némethegy, magyar és német céhpárok stb.).

Kőszeg kétkamarás önkormányzatát 1568-ban a protestánsokkal rokonszenvező II. Miksa alatt modern, de német nyelvű és osztrák szellemű, önszervező tartalommal (igazgatás, törvénykezés, statútumok) töltötték fel. A bigottan katolikus II. Ferdinánddal azonban felekezeti szempontból már olyan kibékíthetetlen ellentétekbe bonyolódtak, amelyekben csaknem ráment az önállósága. A nyugat-magyarországi főnemesség (Batthyány, Nádasdy, Széchy) eközben már arra készült, hogy kivonul a protestáns felekezetű városok és települések mögül, magukkal rántva a köznemességet is. Kőszeg ezért már nem tőlük, hanem – abszurd módon – a katolikus Bécestől várta, hogy megvédje a város protestáns mivoltát. A büszke, de evangélikus iskoláitól megfosztott Sopron Nádasdy védelme alá, Keresztúrra és Csepregre küldte tanulni diákjait. Végül Nádasdy Pál csepregi mezővárosának tragédiáját éppen az okozta 1621-ben, hogy a főrendek, köztük Esterházy Miklós kiszolgáltatta. Bethlen Gábor azonban, „*ki neki* (ti. Esterházynak – *kiem. a szerző*) *az ég alatt legnagyobb ellensége volt*”, 1620 szeptemberében Lakompak mellett seregeivel súlyos vereséget szenvedett. Az az Henri Duval de Dampierre generális hozta Esterháznak a felmentést, aki 1604-ben még az oszmán-török pártjára állt erdélyiek táborát is szétverte. Kőszeg saját önképe csapdájába került. 1645-ben mégis stabilizálódni kezdett. Kihirdették a kőszegi iskola tanulóinak rendszabályát (*Norma Vivendi Studiorum in Schola Ginziana*). Sőt, az evangélikus egyházkerületnek arra is maradt még ereje, hogy pár esztendő múlva Kőszeget tegye a régió protestáns iskolaközpontjává. Azzal nevezetesen, hogy evangélikus kisközségi iskolát gründolt a városban.

Kérdezhetném persze, hogy ugyan mennyi védelemre számíthattak a „*testi és lelki szabadságukért*” Istenhez fohászoló városok a császári zsoldosokkal, a főúri magánhadakkal, az oszmán-törökkel és tatárokkal szövetkező hajdúkkal szemben? Kőszeg ügyei védelmére két követet is küldött Esterházyhoz Lakompakra, de váratlanul belefutottak a Bethlen elleni ütközetbe: „[...] látták a halottak borított csatatért. Érthető tehát, hogy megmaradtak a Ferdinánd iránt való hűségükben, akiknek (ti. a kőszegieknél – *kiem. a szerző*) ötven muskatérost küldött a várórság megerősítésére.” Gondoljuk csak meg, Bocskai is, Bethlen is oszmán-török és tatár segédhadakkal támadt Nyugat-Magyarországra! A protestáns fejedelmek felekezeti lelkiismerete ugyan a helyén volt, amikor a Habsburgok ellen fordult. Mégis megkockáztatom a kérdést: mindezt miért az oszmán-török szunnitákra támaszkodva tették? Hol lakott akkor az Úristen? Önmagában az is döbbenetes, hogy akkor – a világ akkori logikája szerint – keresztény üldözött keresztényt. Hogy egyesek ezt a Mohammed próféta hitében hadakozók segédelmével tették, ahhoz mit lehet még hozzátenni? Erdélyben és Magyarországon kényszerű sajátosság lett ez. Olyannyira, hogy a 30 éves háború alatt a császáriak is készen álltak arra, hogy az oszmán-törökkel szövetkezzenek. Csupán azon bukott el az egész, hogy a Porta dzsihádba, szent háborúba bonyolódott keleten a síita Perzsia ellen. Azaz itt az iszlám üldözte az iszlámot. A hitvilágok áttetsző szövetén láthatóvá vált minde-
nütt a hatalom.

„MI MÁSKÉNT GONDOLKOZUNK ITT...”

Pár évvel ezelőtt Szatmárnémetiben egy konferencián viccesen odaszólt nekem Takács Péter neves történész – nem mellesleg a Zétényi–Takács-féle elévülési törvény egyik előterjesztője –, hogy „*mi másként gondolkozunk, mint ti ott a labancos Nyugaton*”. Az, hogy labancos, lepergett rólam, de a többi vállalható. Akkortájt állt össze a *kőszegi* Nádasdy II. Tamásról, a nagy nádor unokaöccséről, Nádasdy II. Ferenc, a Fekete bég öccséről szóló írásom. Hirtelen bevillant, hogy az egyáltalán nem bántó megjegyzés mennyi igazságot hordoz. Beugrottak az agyamba Bocskai István fejedelem hajdúi, a nyugat-magyarországi hajdúromantika szereplői. Nádasdy II. Tamás 1605-ben anyjával, Nádasdy Kristóf özvegyével, Choron Margittal még Kőszeg és Kabold Habsburg-zálogában ültek, noha három megyében további, négy kisebb-nagyobb, örökös birtokkal rendelkeztek. Anyja és fia is sok sérelmet okozott a városnak. 1586 óta a feszültség csak fokozódott (pallosjog-, vásárvám-, tizedbérletvita stb.), hogy aztán 1605-ben a hír végleg elpattanjon.

1622-ben azonban még éppen elegen ültek a kőszegi testületekben (Martin Dauchner, Michael Freisinger, Pammer Benedek, Cseke György), akik jól emlékeztek még 1605 pünkösdvasárnapjára. Arra a napra, amikor Bocskai hajdúkapitánya – Nádasdy kőszegi várkapitány és a városkapitány, Hans Inckhofer belső segítségével – hódoltatta Kőszeget. Méghozzá úgy, hogy a városbírótól, aki az egész város biztonságáért felelt, erőnek erejével raboltatta el a város kulcsait, hogy kitarja a kapukat a felkelők előtt. Lényegében ekkor omlott össze végleg a Jurisics-mítosz: a vár és a város egymásra utaltságának stratégiai, közösségi tudata, amit – Kőszeg érdemszerző tetteiért – oly sok, Bécsben kiadott oklevélben alapoztak meg. 1568-ban Kőszeget még szerződés kötelezte arra, hogy újjátsa meg az Alsókapura felfestett Jurisics-címert. A bajok akkor kezdődtek, amikor a város 1575-ben Erhard Inckhofer, Hans Inckhofer apja személyében önálló városkapitányt választott. A mindenkori városbírák felhőrdültek, hogy az Inckhofer-klán ennyire megerősödött. Érthető, hiszen ezzel szétzilálták a városvezetés egységes voltát. A városbíró és városkapitány áldatlan, rosszhiszemű viszályait csak 1611-ben sikerült lezárni, amikor átmenetileg maga a városkapitányi hivatal is megbukott.

Bocskai István – az akkor még ifjú, oszmán-törökös, erdélyi birtokos, Bethlen Gábor és köre csapdájába kerülve – úgy döntött, hogy elfogadja a Porta támogatását, és Erdélyt – a Habsburg-függéstől megszabadítva – oszmán-török vazallusállamává teszi. A hajdúseregek élére állva foglalta el a Felvidéket (Alsó- és Felső-Magyarországot), amelyet hadászatiilag csak úgy tudott biztosítani, ha fegyveresen hódoltatja a Duna jobb partját, azaz Dunántúlt. A fejedelem ennek érdekében paktumot kötött a székesfehérvári szandzsákbéggel. A pécsi, a szigetvári, a koppányi és a kanizsai oszmán-török csapatok ezután 1605 késő tavaszán Sárvárnál építettek ki hídfőt, hogy itt egyesülhessenek Némethy Gergely hajdúkapitány hadaival. Az oszmán-török és tatár segéds csapatok háromszor akkora haderőt képviseltek. Ez önmagában is döbbenetes tény, hiszen utal az akciók rabló, zsákmányszerző jellegére. A velük összeállt hajdúsereg 1605-ben persze jól látta, hogy Bécs és Graz illetékességi vitája miatt a Rába és a Gyöngyös völgye nyitva maradt. Szabaddá vált az út az osztrák és a stájer tartományok felé. Jellemző, hogy Kőszeg hátországát egészen Borostyánkőig és Locsmándig, továbbá az alsó-ausztriai Krumbach és Edlitz felé Nádasdy-címeres zászlók alatt támadták meg a hajdúkkal egyesült szunnita seregek.

Hogy miért? Azért, mert Nádasdy a nyugat-magyarországi főrendek közül egyedül lépett „*törökös útra*”. 1532 óta először történt meg az, hogy oszmán-török és tatár hadak is dúlták a környéket, Szombathely és Körmend vidékét egyaránt. Nádasdy a családját a kanizsai oszmán-török helyőrség védelme alá helyezte, ő maga pedig – őrhelyét elhagyva – Kőszegről elmenekült. A bécsi és a császári hadvezetés Sopront megerősítette, aztán arra utasította a császári seregrészeket, hogy fogjanak össze Batthyány Ferencsel, a dunántúli kerület főkapitányával, akiben a főrendek között először merült fel „*a török és német egyensúlyozásának gondolata*”. Így sikerült megfordítani Körmend és Hollós között a segédcsapatokkal megerősített hajdúk seregvezérét. Zárójelben ideillik az a megjegyzés, hogy a Batthyány-birtokok is áldozatul estek a stájer Fürstenfeld és Fehring felé indított támadásokban. Szombathely Németújvárra menekített, középkori levéltára például a felgyújtott Batthyány-várban ekkor lett a lángok martaléka.

Bocskai fejedelem 1606-ban aztán rákényszerítette a Habsburgokat arra, hogy neki kedvező felekezeti békét kössenek. Arra is, hogy a bécsi béke pontjait felvegyék az 1608. évi országgyűlési cikkelyekbe. Frappáns választ adott tehát arra, hogy Istánffy Miklós vicehelytartó 1604-ben – bécsi sugallatra – hamis cikkelyt illesztett a szentesített törvények közé. Azért, hogy a diéta ne tárgyalhasson vallási kérdéseket. Bocskai azonban Dunántúlt átengedte a hajdúk és a székesfehérvári szandzsákbég zsákmányának. A hajdúság valójában – a közelmúlt fricskájával élve – „*az ideiglenesen hazánkban tartózkodó oszmán-török és tartár csapatokkal*” együtt pusztította, rabolta a megmaradt Dunántúlt, ahonnan keresztény emberek sokaságát vitték ismét rabszolgapiacokra.

A fent említett 1622-es évszám kitüntetett voltára még visszatérek. Megismétlem azonban, hogy az akkor még tisztségeket viselő kőszegi tanácsnokok emlékezetében Nádasdy Tamás maga volt a két urat egyszerre szolgáló alakoskodás. Ő maga küldött eleinte jelentéseket Bécsnek, hogy *a rebellisek* (sic!) 4000 foglyot ejtettek. Vajon miért tájékoztatta Nádasdy Bécsset a felkelő hadak pozícióiról, miközben arra készült, hogy együttműködik az oszmán-török hadakkal? Miért utasította továbbá uradalmi tisztartóját, Hans Wintert arra, hogy írassa össze a kőszegi német polgárok vagyonát, kiváltképpen a bécsi kereskedőknél lévő kinnlevőségüket? Azért netán, hogy a polgárt polgárral szembeállítsa? Nádasdy Tamás a maga Júdásával, Hans Inckhofer városkapitánnyal szövetkezve tehát polgárháborús állapotokat hagyott Kőszegen. Az 1575-ös döntés, hogy ti. önálló városkapitányi hivatalt hoztak létre, itt bosszulta meg magát. Az önmagában meghasonlott és eszközeitől megfosztott város 1605-ben már kiszolgáltatottan hullott a hajdúsereg ölébe. Vajon az ő kettős játéka közrejátszhatott abban, hogy a bajok elmúltával Nádasdy Tamás visszaülhetett abba a kőszegi zálogbirtokba, amelyből 1606–1609 között Bécs kizárta? Vajon az udvarnak is jól jött ez a kétarcú magatartás?

Az már egy külön, drámai történet, hogy a hajdúk távozása után Kőszegre helyezett császári várkapitány hogyan élt vissza a túlerejével. Erről is kell majd mesélni, akkora tragédiákat okozott. El lehet képzelni, hogy milyeneket, ha a bécsi haditörvényszék arra kényszerült, hogy vizsgálatot rendeljen el a brutális, császári kapitány, Wolfgang Dorn viselt dolgaival szemben. Van tehát arra ok, hogy itt Nyugaton a hajdúkérdésről is egészen *másként gondolkozunk*, mint a Hajdúságban vagy Erdélyben? Kétségtelenül éppen elegendő.

PROTESTÁNS VÁROS A KATOLIKUS UDVAR VÉDELME ALATT?

Az 1620-ban történt lakompaki vérengzés híre valósággal letaglózta a kőszegi szenátust. Csepreg brutális pusztítására pedig csak ezután, 1621 januárjában került sor. Az eset úgy fejbe kőlintotta a kőszegieket, hogy a jegyzőkönyvekben is hallatni merték a szavukat. Másutt meg ezt a sort lehet olvasni: „*E nagy romlásnak, ha kérdik, mi oka / Esterházy Miklós ennek indítója / Idegen népnek mireánk hozója, / Magyarországnak számkivetett társa*” – hangzik az ismeretlen deák verse. Ekkor halt meg Csepregen Zvonarics Imre prédikátor is, aki a kőszegi Sármelléki Nagy Benedekkel együtt Nádasdy II. Tamás kérésére okította Nádasdy Pált, Nádasdy II. Ferenc és a szerencsétlen sorsú Báthory Erzsébet fiát, Vas vármegye 1610-ben beiktatott örökös főispánját. Ők ketten szálltak 1616-ban vitába Pázmánnyal a „*Pázmány Péter pirongásai*” c. vitairatukban. Van megerősített forrás arra, hogy Nádasdy Pál ott kardoskodott Bethlen keresztúri táborában. II. Ferdinánd pedig a katolikus Esterházyra bízta, hogy az akkor már rokon Nádasdy a császárnak valljon hűséget. Esterházy, állítja a dokumentum, azért gyűjtatta fel Csepreget, Keresztúrt, Pereszteget és Lövőt, hogy Nádasdyt arra kényszerítse, hogy mielőbb megtérjen katolikus hitre. Lehet, hogy az ismeretlen szerző Esterházyról igazat beszélt?

Most térek vissza 1622 különös problémájára. Mindvégig foglalkoztatott valami, amire csak lassan jöttem rá. Arra, hogy a város egy idő után rettegni kezdett. Leginkább attól tartott, hogy a főrendektől elhagyatva magára marad. A félelem be is igazolódott. Kőszeg akkor három nagy uradalom karolta át: a Széchy, a Batthyány és a Nádasdy családé. Ebből hosszú távon jól nem lehetett kijönni. Amikor Kőszeg 1647-ben visszacsatolták a Magyar Koronához, mind a Széchyek, mind a Nádasdyak maguk alá akarták gyűrni a várost. Nem rajtuk múlt, hogy egy esztendő múltán, 1648-ban III. Ferdinánd uralkodói védelembe részesítve szabad királyi városi rangra emelte.

A magyar egyházi és világi főrendek befolyását tehát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem ugyancsak azt vallotta, hogy Erdélyt nem a Habsburgok, hanem a Porta védnöksége alatt kell tartani. Ennyiben Bocskai folytatóját kell látni benne, bár ő is elfogadta a budai pasa támogatását. 1626-ban Ernst von Mansfeld protestáns tábornokkal akart egyesülni, de a budai, a boszniai, a kanizsai és az egri oszmán-török helyőrségek közbelépése sem segített. Menekülni kényszerült a császári fővezér, Albrecht von Wallenstein hadai elől. Bethlen víziói azonban már európai látókörre tartottak igényt. Bocskaitól többek között ez különböztötte meg. Meg az, hogy Sopront is elfoglalták. Pázmány Péter és Esterházy Miklós II. Ferdinándnál kijárta, hogy az 1622. évi soproni országgyűlésen ünnepélyes formában erősítse meg Kőszeg összes korábbi kiváltságait. Az oklevél narrációs részében dicséretben részesítették a várost, mert Bethlen hadaival, a rebellekkel szemben a felkelés idején „*hűségből és hálából engedelmisséget tanúsítottak*”.

Az ilyen és ehhez hasonló méltatásokkal már akkor is Dunát lehetett rekeszteni. A megrettent protestáns város pedig alattvalói alázattal fogadta ezeket a nyilvánvaló túlzásokat. Érdemes tehát ennek is utánajárni, hiszen az oklevél erős állításokkal operál. Hovatovább alá is játszott az ígéreteknek. 1622 áprilisában Georg Rech, humanista néven Rechius, a város jegyzője Erdős Péter városbíró utasítására jegyzékbe foglalta azokat a károkat, amelyeket 1619–1621 között Bethlen fejedelem és II. Ferdinánd császár hadai okoztak Kőszegnek. Az utolsó rajnai aranyforintig, krajcárig és dénárig kiszámították a veszteségeket. Olyan irreális összegekkel bombázták az Alsó-ausztriai Kamarát, mint amilyen hihetetlen adóhát-

rálékkal követelt a kamara csaknem tíz év múlva Kőszegtől. Ment az adok-kapok, a húzd meg, ereszd meg a két fél között. Elgondolkodtató ez egész. Lehet, hogy a város ezekkel a túlzott kárbecslésekkel akart tükröt tartani az udvarnak a becsült értékéről? Eddig ugyanis az Alsó-ausztriai Kamara a várost közös értéksomagban, kiárusítási összegben kezelte az uradalommal. Lehet, hogy ez volt annak az útja, hogy Kőszeg vagyon- és bevételi értékben is leváljon az uradalomról? Ezért jelentős az a gesztus, hogy Pázmány oltalma alatt a város minden korábbi kiváltságait (jövedelemszerző privilégiumait, mentességeit) újra kiadták. Éppen ideje volt, hogy a tüdő és a máj elváljon egymástól.

Tisztában vagyok azzal, hogy ezúttal az eredeti szöveget több helyütt rövidítenem kellett. Tudatosan rántottam össze, hogy elég hely jusson másra. Elég időm legyen arra is, hogy Bécs első protestánsellenes rohamát leírjam és értelmezhessem. Pázmány Péter érsek-főkancellár ezzel a gondolattal rukkolt ki 1629-ben az ifjú Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem felé fordulva: *„Oda (a szultánnak – kiem. a szerző) annakokáért adjátok meg, az mivel tartoztok, ide tartsatok csak jó correspondentiát (viszonyt), mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik római császárral, adománytok nem kell”*. Azonnal beugrott nekem Jézus bölcs válasza, amikor a farizeusok zavarba akarták hozni a Rómával szembeni kötelességről: *„Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, és Istennek, ami az Istené (Márk, 12,17.)”*.

Nem érdemes tehát farizeus módon végiggondolni a történeteket. Az, hogy Erdély létezett, még ha az oszmán-töröktől függő helyzetben is, a magyarokat a térség legerősebb rendi pozíciójában tartotta. Sokkal erősebben, mint példának okáért az örökös tartományok rendjeit. Hát, éppen ez az! Akkor az is igaz, hogy a fő- és közrendek nálunk a városok sorsát is befolyásolni tudták? Igen, szó szerint igaz. Jézus mondásának volt azonban akkoriban egy igen sérülékeny része, nevezetesen az *„és Istennek, ami az Istené”* kitétel. Hogyan lehetett ennek megfelelni, ha a felekezetek mindahányan voltak, annyiféleképpen gondolták végig *lelki szabadságukat, Istenhez való viszonyukat*, a maguk identitását. Lehet, hogy ennél többről van szó? Nagyon is lehetséges.

1631 augusztusáig fegyverviselők nem rohanták le Kőszeget. Ekkor azonban megjelentek. Bakacs Farkas ezredes, keszthelyi kapitány puszkaporosan, fegyvert csörgetve, erőszakosan tört a városra. Annyit tudni lehetett róla, hogy II. Ferdinánd bárói rangra emelte. Továbbá annyit, hogy 1630-ban Esterházy alatt szolgált. 1631 őszén azonban már nem élt. Helyére egy bizonyos Czemetei kapitány került. Esterházy – érthető módon – ekkor megijedt. Czemetei ugyanis azt vágta a város arcába, hogy *„őket azért küldték, hogy a várost megostromolják, és a Magyar Királyságból kiszakítsák”*. Értsd, közjogilag. Micsoda? Esterházy gróf észbe kapott, megparancsolta a kapitánynak, hogy engedje szabadon a lefogott Pintér városbíró. Egyfelől azért, mert a csepregi tragédia után nem akart katonai megoldást. Másfelől már ő maga is abban gondolkozott, hogy a Habsburg záloguradalmakat és városokat vissza kell csatolni a Magyar Királysághoz. Már egy éve, hogy nádor volt, amikor 1626-ban fraknói birtokai – a záloguradalmak között elsőként – visszakerültek Magyarországhoz. A gróf magyar módon gondolkozott, 1633-ban ennek a jegyében intette Kőszeget. Úgy viselje magát – írta –, *„hogy se az köz igazság(g)al, se az jó és rendes szokással, se az szabadságos hazánk törvényivel ne ellenkezzék, s kegyelmeteknek is ne ártson”*. Úgy hangzott ez, mint valami jóslat. Maga a város sem hitte, hogy a Habsburg-koronázalógból másfél évtizeddel később visszaváltják a Magyar Koronához. Pedig – mint ahogy említettem – egyesek titokban szemet vetettek rá.

EGY NAGY EURÓPAI HÁBORÚ ÁRNYÉKÁBAN

Ketten is gondoskodtak arról, hogy Kőszegnek 1631–1635 között rálátása legyen a történetekre, az európai háttérre. Gazdag György, a rendkívül művelt, katolikus, kőszegi vaskereskedő, valamint Sennyey István, a biztosként Kőszegre küldött magyar püspök-kancellár. Szelektíven, elfogultan vitték-hozták a híreket, de ha kellett, ügyesen hallgatták el a császár kudarcait. „[...] *maga, ha jól gondolkodik kegyelmeitek* – írta 1631 májusában a katolikus Gazdag György Pintér János városbírónak – *csak is mostani időben példáink elegek vannak a fölső Országokban.*” Jó, hogy szóba hozta a fölső országokat, a birodalom részeit. Hogy a császárt szerencse vagy kudarc érte-e az európai hadszíntereken, annak híre ugyan csak megsűrve érte el Kőszeget, de az udvari köröket nagyon megijesztette. Nagy hatással bírt ez arra, hogy miként bánjanak Kőszeggel. A protestáns svéd uralkodó, Gustav Adolf a megfelelő pillanatra várt, hogy II. Ferdinánd ellen forduljon. 1630. július elején úgy érezte, eljött a háborúba lépés ideje, és elfoglalta a birodalom északi partvidékének jó részét. A birodalmi választófejedelmek ekkor óriási hibát követtek el. Irigységből, féltékenységből, mindegy persze, hogy hogy’ nevezem, de augusztusban arra kényszerítették a császárt, hogy váltsa le a fővezérségből a legtehetségesebb emberét, Albrecht von Wallenstein herceget. II. Ferdinánd engedett, és besétált a neki készített csapdába. Azt remélte ugyanis, hogy a regensburgi birodalmi gyűlés fiát német-római királlyá választja. Becsapták. Az uralkodó pedig ott állt fővezér nélkül, katonailag kiszolgáltatottan. A svéd csapatok 1631 szeptemberében azonban már Lipcse előtt álltak, a szászok pedig Prágát nézték ki maguknak. Hát, ez történt „*a fölső Országokban*”, de ezt Gazdag György levelében elhallgatta a kőszegi elől. Megfelelési kényszerből nyíltan zsaroló módon és félrevezető hírekkel támadott a városra. Pedig egészen 1631 decemberéig kellett arra várni, hogy a kudarcból felocsúdott császár és környezete kétségbeesetten visszahívja Wallensteint a birodalmi seregek élére.

Mindebből világhossá vált, hogy a bécsi udvarban mi okozta 1631-ben a fordulatot. Az udvar most taktikát váltott: a győri püspököt biztossá nevezte ki Kőszegre. A súlyos katonai kudarckok tehát Bécsset tárgyalásos útra terelték. Nem nagyon akarták, hogy Kőszeg erről tudomást szerezzen. Prága 1621-ben kivégzések színhelye lett, Cseh- és Morvaországot kifosztották, birtokelkobzásokra és tömeges emigrációra kényszerítették. A nemesi felkelés álmai szertefoszlottak. 1625–1629 között Bécs tökeerős, protestáns családok sokaságát veszítette el, amivel 300 000 gulden kár keletkezett. Helyükre nemesi és egyházi háztulajdonosok érkeztek. Afféle hugenotta effektus jött létre, hiszen végül a francia udvart sem érdekelte a protestáns, emberi töke kivonulása. Linz protestáns polgárai is erre a sorsa jutottak. 1627-ben eddig nem látott erővel indult meg a felső-ausztriai emigráció második hulláma. A felső-ausztriai Frankenburg mellett 1625-ben a bajor katonák kockajátékkal döntötték el, hogy a protestáns felkelés 36 állítólagos felbújtója közül kiket végezzenek ki. 1626-ban erre kitört a régió parasztháborúja. A reakciót borítékolni lehetett. Ehhez képest, de csak ehhez viszonyítva Kőszeggel kesztyűs kézzel bántak.

1627-ben a császár – úgy is mint a tartományok főhercege – csúcson volt. Megengedhette magának, hogy az örökös tartományokban abszolutisztikus rendeletekkel kényszerítse alattvalóit az akarátára. Tovább ment. 1629-ben – a választófejedelmek tudta nélkül – revanche szellemű diktátumot szabadított rá a birodalomra. A restitúciós rendeletben azt kívánta, hogy állíttassék vissza az egyházi birtokok 1552 előtti állapota. A protestáns fejedelmek, birodalmi városok arcáról lefagyott a mosoly.

Na, ezen a ponton vissza kell idézni Augsburg, a birodalmi város drámáját. Azért, mert Sennyey István 1635-ben éppen Augsburg esetével riogatta a „*kis madárka fészek*” Köszeget. Az ediktum után Augsburgot fegyveresekkel kísért császári biztosok lepték el. A birodalmi város tanácsából, a templomokból és az iskolákból kiutasították a protestánsokat, a prédikátorokat és tanítókat. 1632-ben azonban jöttek a svédek, és helyreállt a korábbi rend. Persze nem ingyen, hanem súlyos sarcokat követelve. A város élére a svéd birodalmi kancellár, Oxenstierna fia került. 1634 szeptemberében a svédek Nördlingen mellett brutális vereséget szenvedtek. A császári és bajor csapatok ekkor éhséggyűrűbe fogták Augsburgot, a Fuggerek híres városát, amely 1635 márciusában végül kapitulált. Éppen a bankár Fuggerek egyik leszármazottja állította vissza az 1552 előtti állapotokat.

Míg Franciaországban franciák ellenőrizték a hatalom koncentrációját, amely katolikus erőközponttá vált, addig nálunk katolikus spanyol és bajor mintázatú uralom követelte ki, hogy a trón, az oltár és a rendek szövetségre lépjenek. Ehhez igazodott a királyi Magyarország főnemessége. Erdélyben azonban az oszmán-török vazallus államiság sokféle protestáns irányzatot tolerált. Mindkét országrészben azonban idegen hatalmak ellenőrzése alatt.

Nem közömbös azonban, hogy eközben mi történt a Sennyeyt Köszegekre küldő II. Ferdinánd európai érdekeltségeiben. Ezúttal azonban sokkal szélesebb jogkörökkel. Mint a 30 éves háború első, vállalkozó típusú hadvezére, meghirdette „*a háborút tartsa el a háború*” gyakorlatát. 1631 májusában a „*fekete menyasszony*”, Magdeburg kegyetlen elpusztulása Németföld sorsát példázta. A svédek támadása végül is az udvart 1632 áprilisában arra kényszerítette, hogy Wallensteint visszahívja a császári seregek élére. Bécsbe többek között rajta keresztül áramlott a spanyol pénz. IV. Fülöp spanyol király államminiszterének, Olivares hercegnek bankhiteleket kellett felvenni, hogy a Habsburgok spanyol és osztrák ágát a protestáns holland tartományok ellen fordítsa. A birodalmi egyensúly azonban előbbre való volt, és ez a közös fellépést rendre megakadályozta. Pedig a spanyol trón még az amerikai ezüstjövödelmeket is átengedte a bankoknak és a kereskedőknek. Hollandia sem késlekedett, és közel állt már ahhoz, hogy a tengereken megbénítsa a spanyolok újvilági kapcsolatait. XIII. Lajos államminisztere, Richellieu bíboros tudott erről, s a katolikus francia hegemonia érdekében kezdte finanszírozni a protestáns holland tartományokat, a dánokat és a svédeket. Kolosszális érdekek ütköztek össze, spanyol Németalföld veszélybe került. Wallenstein önjáró lett. Sikert sikerre halmozott. Amikor 1634-ben béketárgyalásokat kezdeményezett a svédekkel, túl messze ment, s a császár meggyilkoltatta. Friedrich Schillertől Golo Mannig azóta sem tudják eldönteni, hogy a nagy hadvezér vagy az áruló szerepét osszák rá.

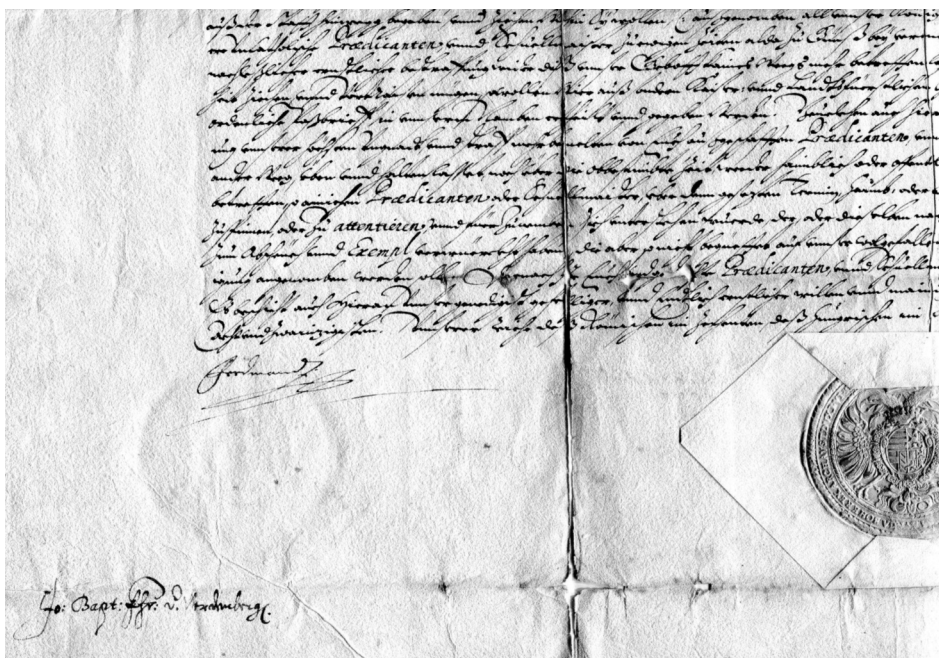
Éppen ebben az esztendőben, 1634-ben egy időre leálltak Sennyey kancellár köszei tárgyalásai. A városban és környékén pusztító pestis miatt minden megbénult. A halotti anyakönyvek a szokásosnál háromszor több veszteséget jegyeztek fel. 1634. június és augusztus között Hosztódi János városbíró fia és leánya, majd ő maga is ennek lett az áldozata. A városbíró földi maradványait a Magyar-templom fogadta be.

AZTÁN ELSZABADULTAK AZ INDULATOK

Minden látszat ellenére nem hitvilágok, hanem hatalmak csaptak itt össze. Azt elfogadom, hogy mindez a hitvallásokra hivatkozva történt. Az 1555-ös vallásbéke sem a hitről szóló első hallásra, hanem a birtokról. Az „*akié a fundus, azé az ecclesia*” elvében a birtokon állt

a hangsúly, s csak másodjára a hitvalláson. Idővel tehát a birtokot kellett visszavenni: a templomokat, az iskolákat. A modern időknek is krédója maradt ez, ahogy azt Reményik Sándor is megírta: „*Ne hagyjátok a templomot / A templomot s az iskolát!*”

Az, hogy végül is mi történt Kőszegen, nem könnyű felfogni. Többször neki kellett rugaszkodnom, hogy a velejét kikémleljem. Meg kellett elégednem először azzal, hogy a történetet lecsupaszítsam. Hasonképpen a fákhöz. Leveleiket ha lehullatják, előtűnnek az ágaik, bogaik. Annyi bizonyos, hogy Kőszeg a Habsburg-koronázalog több mint másfél század óta kölcsönös függésben élt a bécsi kormánysszervekkel. Győri egyházmegyei jogaiba az államközi paktumok ugyan nem avatkoztak bele, de a reformáció átírta az egyházi függéseket. A kőszegi lelkészek a csepregi lutheránus esperességekhez kerültek.

II. Ferdinánd 1628. évi császári pátense Werdenberg kancellár aláírásával (részlet)

A bonyolult helyzetet még azok sem látták át teljesen, akiknek az dolguk lett volna. Johan Baptista Verda von Werdenberg gróf, II. Ferdinánd udvari kancellárja példának okáért úgy küldette le 1627-ben a nevezetes pátent Kőszegnek, hogy erre nem is volt illetékes. A város ugyanis nem számított alsó-ausztriai településnek. Kőszeg pedig – tévesen értelmezve pozícióit – a magyar rendi szabadságban bízva Sopronra hivatkozott. Pedig Draskovich György győri püspök-kancellár már az 1580-as években kiúzta a protestáns lelkészeket és tanítókat Sopron szabad királyi városából. Működött a tévedések dinamikája. A felek: Kőszeg és Bécs 1627-ben kölcsönösen hibás feltételezésekkel feszültek tehát egymásnak. Az arányok Dávid és Góliát öszövétségi küzdelmére sugallták.

Ha Csepreg embertelen esetétől eltekintünk – noha afölött szemet hunyni nem lehet – a Habsburg örökös tartományokban véresebb és kegyetlenebb forgatókönyvet alkalmaztak, mint Kőszegen. Stájerországot 2500 protestáns hagyta el 1599 után. Prágában 1621 júniusában 27 fő- és közrendűt végeztetett ki II. Ferdinánd. Csak Csehországból 185 nemesi családot üztek el, miközben mérhetetlen birtokokat koboztak el tőlük. Azt már láttuk, hogy Bécs milyen károkat szenvedett, de még lehetne folytatni a szomorú példákat.

1627–1635 között az egyik oldalon ott állt a katolikus udvar teljes kormányzati apparátusa az udvari kancelláriától a tartományi kormánysszerveken át a kiküldött biztosokig. A másik oldalon Kőszeg, a protestáns nyugat-magyarországi kisváros: választott bírásaival, testületeivel és a választópolgársággal. Körbevéve a főrendek uradalmaival. Alattvalóik 1615–1643 között fokozatosan élték meg, hogy földesuraik hitet váltottak. Az 1555-ös, augsburgi vallásbékében kimondott alapelvet, miszerint „*akie a fundus, azé az ecclesia*”, most tehát a katolikus fél alkalmazta.

Ebben a felettébb hátrányos közegben vette fel Kőszeg a kesztyűt: Dávid parittyája megpördült. Vajon célba talált-e? „*Jobb lett volna neki kemencében égni, hogy sem annyi lelket pokolra térítny*” – vezették be akkortájt a kőszegi halotti matrikulába. Látszik, hogy a protestánsok nem viselhették az áttérést, még inkább nem az áttérítést. Nem tűrhették a szenteket, azt sem, hogy nem áldozhattak kétszín alatt, még kevésbé a fülbegyónást. 1627 szeptemberében, amikor a császári pátens elérte Kőszeget, a lelkekért forrtak fel az indulatok. Mindnyájan úgy érezték, hogy belegázoltak az identitásukba. Az ellenállás irracionális méreteket öltött. Az ijedség felőrölte a felelősségtudatot. Hosztódi János városbíró és négy bizalmasa, a titkos tanácsnok Martin Dauchner, Pammer Benedek, Lada Péter és Marton Ferenc 1627 őszén elbizonytalankodott. Kivárára játszottak, ráadásul erre biztatták a belső- és a külsőtanács tagjait is. Pedig a kegyúri jog, a lelkészek és a tanítók meghívásának és marasztalásának jogát az ő kezükbe tette le a választópolgárság. 1628 januárjában egybehivták a választópolgárságot is, mert a választottak nélkülük nem vállalták, hogy szembe-szegülnek Bécs diktátumával. Hiba volt. A döntések jogát nem lett volna szabad áthárítani a választókra. A választópolgárságnak (*Gemein-nek*) ugyanis nem voltak döntési jogai.

A helyi hatalom tehát megingott. Elkezdődött a felekezeti harc, de nem csak a székváros Bécs és Kőszeg között, hanem a városon belül is. Nyolc hosszú évig tartott, sok adokkapokkal, lelki és testi sebekkel. Bécs persze minden eszközt bevetett. Köztük a legghatásosabbat, amellyel megvonta a mindenkori városbírótól azt a jogot, hogy halálos ítéleteket hozzon, és azt végre is hajtassa. 1628–1635 között hiába utazott fel a mindenkori városbíró, köztük Pammer Benedek, Pintér János, Hosztódi János és Balázs Mihály is, hogy átvegye a konfirmációs levelet, visszautasították őket. Ráadásul II. Ferdinánd Titkos Tanácsa (*Geheimer Rat*) 1632-ben magához vonta az egész procedúrát.

1628-ban újra kiadták a császári pátent, most már Kőszegre szabva, de újra az alsó-ausztriai városok mintájára. Kőszeg rendíthetetlen maradt, s ekkor megkezdődtek a letartóztatások. Ennek lett a legnagyobb vesztese Pintér János városbíró, aki 1629–1631 között több hónapot töltött a bécsiek fogságában. Az udvar – a maga szempontjából – pragmatikusan viselkedett. Arra várt, hogy a kőszegi elitet megoszthassa. 1631 áprilisában a város be is dőlt a bécsi taktikának, hiszen Pintér távollétében Pammer Benedek személyében helyettes (*angesetzter Richter*) bírót is választottak. Ilyen még soha nem történt. Ezzel megszületett a helyi kettős hatalom. Ez is nagy hibának bizonyult. A városbíró és a városkapitány vetélkedésének kudarca éppen húsz éve rombolta szét a helyi közbizalmat. Most, 1631-ben

ugyanaz történt. Ráadásul arra is fény derült, hogy Pintér János bécsi fogsága idején tárgyalásokat folytatott Schäffler alsó-ausztriai kancellárral. Ezt itthon sokan árulásként értelmezték. Mikor hazaért, nekiment a helyettesének, sőt a szenátus magyar tagjait is rebellióval vádolta. Bécs trükkjei tehát beértek. Pintér János 1632-ben még megtartotta beszámolóját a két elmaradt gazdasági évről, de aztán lemondott. Szokás szerint háromszor vitték ekkor a házához a város kulcsát, hogy vállalja újra a bíróságot. Pintér azonban többé hallani sem akart róla, hidegen vált meg a hatalomtól. 1633-ban még ott ült a titkos tanácsnokok között, de már testileg-lelkileg megtörtén. A halotti anyakönyv azt írja, hogy 1633. december 15-én halt meg az „*igazi lutheri evangelium*” lelkületében. A Német-templomban (a mai Szent Jakab-templomban) kísérték utolsó útjára magyar és német halotti énekekkel. Eközben Szent Pál Timóteushoz írt második levelét idézték a fejére, köztük ezt a sort is: „*Te követtél a tanításban, életmódom és életcélom tekintetében, a hitben, a kitartásban, a szeretetben, az üldöztetésekben és a szenvedésekben [...]*”. Úgy tűnik, Pintér János az egyetlen, valódi áldozata lett ennek az összecsapásnak. Vajon az ő távoztával megszűnt a Bécsnek oly ideális kettős hatalom?

1631-ben az udvar – kénytelen-kelletlen – módszert váltott. Belátta, hogy Kőszeg mégsem sorolható az örökös tartományok városai közé. Sennyey István magyar kancellárt, a győri püspököt ekkor nevezte ki biztosnak, úgymond, az egyházmegyéjében élő Kőszeg vizitálására. Küldtek ide Bécsből persze bécsúhelyi biztosokat is. Ugyanakkor deputációkat rendeltek fel a székvárosba, hogy számon kérjék a kőszegieket nyakasságát. Volt persze, hogy az egész küldöttséget letartóztatták. Ekkor már hiába kérték a nádor, Esterházy Miklós közbenjárását, nem segített. 1630 elején Sennyey püspök-kancellár taktikai okokból még kezességet vállalt a rebellesekért. Aztán mégis megorrolt Pintér bíróra, mert szerinte nem érdemelte meg a segítségét. Sennyey kíséretével hamarosan a városba érkezett, így 1631 áprilisában az összecsapás magyarországi rendi szakaszába lépett. Egy hónappal később, 1631 májusában a kőszegi, katolikus polgárok is színre léptek.

KUDARC VAGY KOMPROMISSZUM

Utólag újragondoltam, hogy voltaképpen mi történt Kőszegen. Keresem az okát annak, hogy Bécs – jóllehet megtehetette volna – nem járt el úgy, mint ahogy a kőszegi protestánsok hittestvéreivel az örökös tartományokban, s a birodalomban tette. Kihagyta a legfontosabbat: nem telepített Kőszegre szerzetesrendet, sem jezsuitákat, sem domonkosokat, sem kapucinusokat, sem piaristákat. Jó negyven évvel később igen, de ekkor nem. Pedig 1626-ban Pázmány Péter érsek-főkancellár, majd pártfogoltja, az 1630-ban még váci, 1636-ban már győri püspök, Draskovich V. György is tervbe vette. A magyar egyházi rend készen állt erre. Templomfoglalás egyházi rend nélkül? A tridenti zsinat eszköztárából ez nem hiányozhatott.

Ha az örökös tartományok sorsát követem – hiszen Habsburg zálogon maradt Kőszeg ügyében mást nem tehetek –, találok még sok mindent, amiben azoktól eltérő módon zajlott le a rekatolizálás korai, kőszegi kísérlete. Bécs 1631–1635 között nem vetette be a katonaságot. Itt az udvar egyelőre nem követelte meg, hogy távozzanak azok, akik nem térnek át. Ennélfogva nincs nyoma annak, hogy emiatt emigrálni kellett volna bárkinek is. Sőt, éppen 1630-tól maradtak fenn a kőszegi matrikulák, amelyek szerint mind a keresztelési, mind a házassági, mind pedig a halotti szertartásokat a lutheri agenda szerint végezték. A polgár-

felvételek is ugyanezt a gyakorlatot tükrözik. Nincs jele annak, hogy katolikus módra kellett volna esküt tenni a polgárjelölteknek.

A céhartikulusok nagy részét éppen ezekben az években újíttatták meg Kőszegen. Nyoma sincs annak, hogy kézművesek, kereskedők hagyták volna el a várost, így Kőszegen nem következett be elitváltás. Ha lehet, kerülöm ezt a kifejezést, pedig jól fejezi ki a lényegget. Bécs ugyan megpróbálta, mégsem mert belenyúlni a vezetésbe. Sem személyükbe, sem felekezeti szabadságukba. Pintér János lemondott városbírói ezért 1633–1636 között ugyancsak protestáns titkos tanácsnokok követték a hivatalban, köztük Hosztóti János, Pammer Benedek és Balázs Mihály. A matrikula 1634-ben azt írja, hogy Hosztódi János városbírói is evangélikus szertatással kísérték utolsó útjára: „*cujus memoria sit in sempiterna benedictione, repulsus cum concione*” („Kinek emléke legyen örökké áldott, prédikációval meg nem kisebbitve”), miként 1639-ben Balázs Mihály városbírói, aki ugyancsak pestisben vesztette el a fiát 1634 szeptemberében. A pestis tehát nem válogatott, családi kereszteteket rakott a városbírák vállaira is. Eközben az 1635-ben megválasztott Balázs Mihálynak a választópolgárság ellenállásával is számolni kellett. Készen méltatlankodott a polgárok fegyelmezetlensége miatt. Meg azért is, hogy a helyi bevételek rendre elmaradnak. Annyira, hogy a lelkészeket és tanítókat sem tudják lassan fizetni. Sétélmezte, hogy a város kivéreztetése tehát önhibák sokaságán is múlik. Látható szétesési tüneteket tett szövé, ám mégis átvette a város kulcsait: magát a hivatalt. Ha tehát valaki azt gondolná, hogy itt érett egyfajta kudarc, az jól érzi. Tudnia kell azonban, hogy ez nem csak a külső erőknél múlt. Kérdés, mi okozta mindezt.

Az feltűnő volt, hogy Bécs mindent elkövetett, hogy az örökös tartományok (röviden ma úgy mondanánk: az osztrákok) és a birodalom ne tudjanak érintkezni egymással. Így aztán hiányzott a közvetítő elem hittestvérek között. E tekintetben Kőszeg is vesztesre állt. Ekkor még nem küldhetett követeket a magyar diétára, elszigeteltsége továbbra is fennmaradt az alsó-ausztriai tartományi gyűléstől is. Életfontosságú maradt tehát, hogy mi történik a Sennyey-féle tárgyalásokon, az is, hogy hogyan reagál a vármegye nemessége. Óvatosságra intette Kőszeget a főrendű Nádasdy Pál, de az özvegye, Révay Judit hasonlóképpen. Így szólt rájuk a híres soproni ügyvéd, a közrendű, ám a főrendekkel annál szorosabb kapcsolatot tartó Vitnyédi István, de még Sopron városa is.

Sennyey 1631-ben kimunkált instrukciókkal érkezett Kőszegre. Eszközeit, tárgyalási technikáit kész volt finomítani, de a célt nem tévesztette el. Egyszer elismerte, hogy csak templomokra van megbízatása, a prédikátorok ügyében nincs illetékessége. Máskor azzal fenyegetőzött, hogy a város elvesztheti kiváltságait, köztük azt, hogy önállóan marasztalhassa papjait. Egyszer csak a szenátust tekintette tárgyaló félnek, máskor arra a kompromisszumra is hajlott, hogy a választópolgárság képviselői is megjelenhessenek előtte szállásán, a kőszegi Koller-házban (ma a Jurisics tér 14. sz. alatt). Hát persze, hiszen a választópolgárság egyik szószólója már azt latolgatta, hogy közvetlenül újra II. Ferdinándhoz fordul.

A kőszegi levéltár őriz egy rejtélyes levelet. Pontosítok, nem a levél az, hanem az, hogy egyáltalán fennmaradt, és a városbíró kezébe jutott. A levelet Gazdag György írta a Nagyszombatban tanuló fiaihoz. Azt kell feltételezni, hogy a levél el sem jutott a fiúkhöz. „*Ritkán való leveleimben küldésében ne csudálkozzatok* – írta Gazdag György 1633. február 28-án az 1615-ben újra megnyílt nagyszombati, jezsuita kollégiumba – *mert az kőszegieknem nem örömet postálkodnak.*” Hozzátette: előfordult, hogy szombathelyi prépostot

kellett igénybe vennie, hogy a maga nevében közvetítsen, majd így folytatta: „[...] értsétek meg ő kegyelmétől (ti. a szombathelyi préposttól – kiem. a szerző), Osztyóti János Bírószágban nem nyugodhatik”.

Valahol itt lehet a rejtély kulcsa. 1632 áprilisa óta Hosztóti János töltötte be a városbírói hivatalt. Gazdag őt vádolta azzal, hogy még a levelezését is akadályozza. Hogy a fiaihoz írt levél fennmaradt, ráadásul a városháza iratai között, azt sugallja, hogy Gazdag György igazat beszélt. „Csak az Isten tudja – hangzott a levél legkeményebb állítása – ha ki semmit sem tud, Kőszegre ne gondolkodjék Catholikus Ember, én azt mondom, míg időtök vagyon, el ne mulassátok, tanuljatok, kérlek, az mi időt, kit elmulattok, az vissza nem tér hozzánk, hanem ti múltok el mellőle.” Gazdag jól értékelte a helyzetet. A tanulás ügyében szavai teljesen egybehangzanak Pázmány Péterével, aki a korszak legnagyobb katolikus országépítője lett. Aki iskolákban, kollégiumokban, egyetemen gondolkozott, hogy a tridenti elvek szerint szaporította a művelődés esélyeit.

A levél arról tanúskodik, hogy a korábbi optimizmusa eltűnt, és a katolikusok számára Kőszegen nem lát jövőképet. Fent valami olyasmit mondtam, hogy az egész történet legnagyobb vesztese Pintér János városbíró lett. Most azt hiszem, ezt ki kell egészítenem. A katolikus Gazdag György polgárról utoljára 1633-ban hallani. Addig nem volt egyedül. Harcostársa, a katolikus Földesi András 1630-ban a bécsi jezsuitákat képviselte Kőszegen az óriási Inckhofer-vagyonért folyó perben. Méghozzá a kőszegi származású Inckhofer Menyhért jezsuita történész vagyonrésze miatt, aki egyébként ott ült 1633-ban a híres Galilei-perben a döntnökök között. Földesi azonban meghalt, s Gazdagnak 1632-ben pirulni kellett, mert ráégett az a rosszhiszemű pletyka, hogy Földesi sírját a kőszegiek kiforgatták.

Az a Gazdag György, akiről 1633 októbere után az adatok hirtelen eltűntek, nagy műveltséggel rendelkezett. 1631–1633 között írt leveleit bibliai és ókori szerzőktől vett idézetekkel színesítette. Úgy érezte, a küzdelmet szellemileg is meg kell nyerni, nem csak a nyers erőre hivatkozva. Első levelében, 1631. május 1-én Máté evangéliumából idéz: „et tollat crucem suam, et sequatur me” („Aki követni akar; vegye keresztjét” Máté: 16:24). Igaz, Gazdag csonkán és második személyben másolta be az idézetet, így: „Tolle Crucem tuam etc.” („Vedd keresztedet stb.”). Meglehet azért, ő már Kempis Tamás, a középkori holland misztikus „De imitatione Christi” („Krisztus követéséről”) c. művéből merített, ahol valóban a Gazdag-féle változat áll.

Ugyanebben a levelében könnyedén utalt az ószövetségi Sirakra is: „Quidquid agis, prudenter agas et respice finem” („Bármit teszel, tedd okosan, és gondolj a végre”. Sirák: 7, 16). A Jeruzsálemben élő, bölcs rabbi fia, Sirák a Kr. e. 2. században terjedő hellénizmus ellen vette fel a szellemi harcot a zsidó hagyomány értékei nevében. Sirák könyvét a katolikus hagyományra aktualizálta a Gazdag a bibliai szövegekben otthonos kőszegieknek. Utánajártam az idézetnek. Meglehet, hogy Gazdag György a *Biblia Sacra* VIII. Kelemen által jóváhagyott Vulgata valamely kiadását használta. Mindenesetre a Sirák-féle latin idézetből lemaradt a befejezés: „et in aeternum non peccabis” („és akkor sohasem vétkezel”). Ám még feltűnőbb, hogy a Vulgata 1914. évi latin szövegében a mondat első fele csak tartalmilag egyezik a Gazdag által idézett sorral, míg az 1976. évi magyar, valamint az 1980. évi német kiadás fordítása azonban szó szerinti. Gazdag tehát egy archaikusabb szövegből táplálkozott.

Gazdag György mögött ott állt a bécsi udvar, ezért bátran olvasta a kőszegiek fejére Ovidius ama mondatát, miszerint: „An nescis longas regibus esse manus?” („Nem tudod,

hogy a királyok keze messze ér?” (Ovidius: *Heroides*, 17:166). Még azt is megtette, hogy a bécsi fogságban ülő Pintérnek leveleket írt, azt állítván, hogy a helyettes Pammer bíró a felelős azok sorsáért, „*akik a bécsi áristomban volnának*”. Ám, lényegében akkor vált igazán aktívvá, miután Sennyey kancellárt Kőszegre küldték. Tény, hogy Pammer Benedek mindig radikálisabban viselkedett Gazdaggal szemben. Noha a császári parancs a templomokról és a tanítókról szól, az alsó-ausztriai kormánysszék azt kívánta, hogy mielőbb kerüljenek be a katolikusok (*die Frommen*) a szenátusba, sőt már a bírói székben gondolkodtak. Ezért biztosokat akartak a kőszegi választásokra küldeni. A bírói tekintély már így is veszélyben forogott. 1633 nyarán tört ki Ferdinand Kern német prédikátor botránya, aki – belülről támadva – kilenc pontban fordult szembe a kenyéradó gazdjával. Ő sem ismerte el a városbíró helyi törvénykezési jogát, és megtagadta az engedelmességet a városbírónak, személy szerint Hosztódi Jánosnak. Aztán 1633 októberében Gazdag György sem jelent meg a törvényszék előtt. A város világi és egyházi joghatósága összeomlani látszott.

Nem egészen világos, hogy amikor Sennyey 1635-ben újra Kőszegre érkezett, miért nem sikerült neki kikényszeríteni, hogy Kőszeg átadja a templomokat. Az egyértelmű, hogy a feltételek a pestis miatt is rosszabbak lettek. A „*fölső Országokban*” Wallensteint ugyan kiiktatták, de az 1635. évi prágai béke és a spanyol pénzek lehetővé tették, hogy a birodalom közösen forduljon XIII. Lajos és Richelieu Franciaországa ellen. Mindez azonban összehozta a francia és svéd fegyvereket. Bécs ezért részben tárgyalásos megoldást szorgalmazott. Erre utasította Sennyey püspök-kancellárt is. Tehette, mert a rekatolizált nyugat-magyarországi főrendek már biztos támaszt nyújtottak a régióban. Mire Sennyey és biztosai ismét asztalhoz ültek, azért folyt a harc, hogy a választópolgárság magyar és német nációját kompromisszumra kényszerítsék. Nem jött össze, hiszen a magyar nációnak sikerült tárgyalási pozíciókat szerezni, és megkeményítette magát. A város kegyúri joga tehát lényegében sértetlen maradt, Sennyey pedig még ebben az évben meghalt. 1648-ban III. Ferdinánd Kőszegzet szabad királyi várossá emelte, részben a főrendek akarata ellenére. A kompromisszum 1671–1673 között bomlott fel. Kőszeg belekeveredett a Wesselényi-féle összeesküvésbe, és ez megpecsételte sorsát. I. Lipót ugyanis időlegesen magához vonta a kegyúri jogokat, megérkezett Kőszegre a jezsuita rend, a királyi biztosok pedig megkezdték a belső és külső tanács felekezeti reformját.

IRODALOM

- ÁGOSTON Gábor – OBORNI Teréz: A tizenhetedik század története. (Magyar Századok). Szekszárd, 2000.
- BARTA Gábor et al.: Erdély rövid története. Bp. 1989.
- BARISKA István: A protestáns Kőszeg II. Ferdinánd korában. In: Levéltári Évkönyv. 2. Vas megye múltjából. Szombathely, 1982. 14–91.
- BARISKA István: A szabad királyi várossá válás ára. In: Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára. Kőszeg, 2000. 59–110.
- BARISKA István: A Szent Koronáért elzálogosított Nyugat-Magyarország, 1447–1647. Szombathely, 2007.
- BARISKA István: Nádasdy II. Tamás és a Bocskai felkelés. *Századok*. 2010. 4. sz. 822–848.
- BONCZ Ödön: A szentgyörgyvölgyi Bakacs család. Bp. 1899.
- DOMINKOVITS Péter: „*Egy nemzetek lévén...*”. A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Bp. 2006.

- DOMINKOVITS Péter – PÁLFFY Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. *Századok*. 2010. 4. sz. 769–792.
- ERNST, Hildegard: Madrid und Wien 1632–1637. Politik und Finanzen in den Beziehungen zwischen Philipp IV. und Ferdinand II. Münster, 1991.
- FALUDY György: Rotterdami Erasmus. Pécs, 2006.
- FAZEKAS István: Die Rekatholisierung Ádám Batthyánys im Jahre 1629. In: Reformation und Gegenreformation im pannonischen Raum. Eisenstadt, 1999. 297–304.
- KOKAS Károly: Könyv és könyvtár a XVI–XVII. századi Kőszegen (Olvasmánytörténeti dolgozatok III.) Szeged, 1991.
- Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig. (ESZE Tamás–KIS József–KLANICZAY Tibor) Bp. 1953. 113.
- PAYR Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. köt. Sopron, 1924.
- PÁLFFY Géza: Függetlenségért vívott szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? Bocskai István 1604–1606. évi mozgalmának megítéléséről. arkadia.pte.hu (hozzáférés: 2018. július 17.)
- REINGRABNER, Gustav: Äußerliche Entwicklungen vom 16. bis 17. Jahrhundert. In: *Ecclesia semper reformanda. Die protestantische Kirche im pannonischen Raum*. Tel 1. Schlaininger Gespräche 2016. Eisenstadt, 2017. 9–23.
- TOMA Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működése. *Századok*. 2010. 4. sz. 853–872.
- SZEKFŰ Gyula: Magyar történet. III. köt. Bp. 1943.
- SUPKA Géza: Habsburg-krónika. Bp. 1986.